

Komentar in karta: 3/83

SLA V281.02 'sani'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Vprašanje V281 *sani* iz Ramovševe vprašalnice je bilo po preureditvi vprašalnice leta 1961 razdeljeno na dve podvprašanji, in sicer poleg V281 *sani* – splošno še a) *vpredne sani* in b) *otroške sani*. Zaradi pomanjkljivih odgovorov za pomen 'vpredne sani' so v tem komentarju in na karti predstavljena tako poimenovanja za vpredne kot za ročne sani, tj. tovarne sani oz. sani za osebni prevoz.

Za pomen 'vozilo z navadno dvema ozkima drsnima ploskvama za premikanje, prevažanje po snegu', knj. *sani* (*ī*), se v narečjih najpogosteje uporablja v dveh naglasnih in oblikovnih različicah izpričan leksem *sani* (*sani* : *sáni* in *sáne*). Drugi najpogostejši leksem je *sanke*, redkejši sta izpeljanki *sanice* in *sanivec*. Pogosta so tudi poimenovanja *smuči*, *smučé* in *smuke* ter *vlake*, *vlačé* in izpeljanke *vlačuge*, *vlačice*, *vlačulje* in *vlakuze* ter poimenovanje *rtiče*. Redko so zapisani še izrazi *posmojke*, *samotežnice*, *samoteznice* in *tezne* 'ročne sani'. Med germanizmi so najpogostejša poimenovanja *šlite*, *žlite* ali *žlike*, *žlajfe* ali *žlefe*, *poke*, *poki* in *pok* ter *rodlje*. V terskem narečju se uporablja furlanizem *lodža*.

V gradivu ni odgovora na to vprašanje v T113–T116 in T124–T125. Ponekod je dodatno pojasnjeno, da tam sani nimajo (T111, T126–T127, T135, T154 in T307) ali jih ne poznajo (T132), ker tam ni (dovolj) snega (T105, T117).

Včasih je odgovor sicer zapisan (npr. v T120), a z opombo, da tam sani ni oz. da je poimenovanje »redko« (npr. v T224 in T228 kot drugi leksem ob leksemu *šlite* – v T229 pa je ob leksemu *sani* leksem *šlite* označen kot »starinski«).

Za nekatere krajevne govore so v zapisih navedena še poimenovanja za tipe oz. vrste sani, ki pa niso kartirani, npr. v T191 *golcarske sani* »za spravlanje lesa, vozi jih delavec«, v T213 ločijo sani na *ta lepe* in *ta delovne*, v T372 so *lahke sani* »za boljše prilike«, *žmetne sani* pa so 'vpredne sani'. V vpredne sani so vpregali konje (npr. *konjske sani* v T201 in T404) ali vole (v T087).

2. Morfološka analiza

san- < **san-i* (im. mn.) / **san-ę* (im. mn.)

konjske sani < **koń-ьsk-y-j-ę san-i* ← **koń-ьsk-ъ* (← **koń-ь* 'konj') + **san-i*

zapredne sani < **za-přež-ьn-y-j-ę san-i* ← **za-přež-ьn-ъ* (← **za-preg-a* ← **za-preči* ← **za-* 'za' + **preči* (< **preg-ti* 'napeti, zvezati') + **san-i*

vpredne sani < **vь(n)-přež-ьn-y-j-ę san-i* ← **vь(n)-přež-ьn-ъ* (← **vь(n)-preg-a* ← **vь(n)-preči* ← **vь(n)-* 'v' + **preči*) + **san-i*

- velike sani** < **vel-ik-y-j-ε san-i* ← **vel-ik-ṽ* 'velik' (← **vel-ḃ* 'velik') + **san-i*
- samotežne sani** < **sam-o-tež-ḃn-y-j-ε san-i* ← **sam-o-tež-ḃn-ṽ* (← **sam-ṽ* 'sam' + **tež-nq-ti* 'vleči, raztegovati, napeňjati') + **san-i*
- sa//Nke** < **san-ṽk-ε* (im. mn.) (// ≥ j v T216, T221, T242, T279, T281, T305, T334, T337–T339, T345, T347–T351, T384, T407–T410, T417; N ≥ *n* v T075)
- ta velike sanke** < **t- vel-ik-y-j-ε san-ṽk-ε* ← **ta/*tḃ/*těl/*te* 'ta' + **vel-ik-ṽ* + **san-ṽk-ε*
- vprežne sanke** < **vḃ(n)-prež-ḃn-y-j-ε san-ṽk-ε* ← **vḃ(n)-prež-ḃn-ṽ* + **san-ṽk-ε*
- ročne sanke** < **rḡč-ḃn-y-j-ε san-ṽk-ε* ← **rḡč-ḃn-ṽ* (← **rḡk-a* 'roka') + **san-ṽk-ε*
- sanka** < **san-ṽk-a*
- sanice** < **san-ic-ε* (im. mn.)
- sanivec** < **san-iv-ḃc-ḃ*
- sanovka** < **san-ov-ṽk-a*
- Smuč-** < **smuč-i* (im. mn.) / **smuč-ε* (im. mn.) ← **smuč-a-ti* '(hitro) drseti, hitro se premikati' (S ≥ š v T139, T150)
- smuke** < **smuk-ε* (im. mn.) ← **smuk-a-ti* 'delati hitre gibe'
- vlak-** < **volk-ṽ* / **volk-a* / **volk-ε* (im. mn.) ← **volk-ṽ* 'vlečenje, vleka' ← *veltī* (< **velk-ti* **vḃlk-ḡ*) 'vleči'
- vlakuže** < **volk-už-ε* (im. mn.)
- vlačice** < **volč-ic-ε* (im. mn.)
- vlačug-** < **volč-ug-a* / **volč-ug-ε* (im. mn.)
- vlačulje** < **volč-ul-ε* (im. mn.)
- vlačun** < **volč-un-ṽ*
- rṽti** < **rṽt-i* (im. mn.) ← **rṽt-ṽ* '*dvignjeno mesto'
- rṽtič-** < **rṽt-it-ḃ* / **rṽt-it-i* (im. mn.)
- posmojke** < **po-smḡd-ḃk-ε* (< **po-smḡd-j-ḃk-ε*) (im. mn.) ← **po-* 'po' + **smḡd-i-ti* 'smoditi'
- tezne** < **tež-ḃn-ε* (im. mn.) ← **tež-a* ← *(*po-*)*tež-a-ti* 'potegovati' ← **tež-nq-ti* 'vleči, raztegovati, napeňjati'
- samoteznice** < **sam-o-tež-ḃn-ic-ε* (im. mn.) ← **sam-ṽ* + **tež-a-ti* 'potegovati'
- samotežnice** < **sam-o-tež-ḃn-ic-ε* (im. mn.) ← **sam-o-tež-ḃn-ṽ*
- samice** < **sam-ic-ε* (im. mn.) ← **sam-ṽ*
- orličī** < **orḃl-it-i* (im. mn.) ← **orḃl-ṽ* 'orel'
- hitrice** < **xytr-ic-ε* (im. mn.) ← **xytr-ṽ* 'hiter'
- skok** < **skok-ṽ* 'skakanje'
- žliT-** < **(žliT)-ṽ* / **(žlit)-a* / **(žlit)-ε* (im. mn.) ← srvnem. *slite* 'sani' (pred prehodom srvnem. *ž* > *š*) (T ≥ k v T056, T058–T059, T063, T074, T076)

šlit- < **(šlit)*-*ɔ* / **(šlit)*-*a* / **(šlit)*-*ε* (im. mn.) ← nem. *Schlitten* 'sani' (po prehodu srvnem. *ž* > *š*) (*T* ≥ *k* v T057)

šlitne < **(šlitn)*-*ε* (im. mn.) ← nem. *Schlitten*

slita < **(slit)*-*a*, nejasno, v zvezi s *šlita*

žlefe < **(žlěf)*-*ε* (im. mn.) ← **(žlěf)*-*a* ← srvnem. *sleife*, *sleipfe* 'zanka, ogrodje, na katerem se pelje plug ali brana'

žlajfi < **(žlajf)*-*i* (im. mn.) ← **(žlajf)*-*ɔ* ← srvnem. *sleife*, *sleipfe* 'zanka, ogrodje, na katerem se pelje plug ali brana' (po srvnem. diftongizaciji *ī* > *ei* > *ai*)

pok- < **(pok)*-*ɔ* / **(pok)*-*i* (im. mn. m.) / **(pok)*-*ε* (im. mn. ž.) ← bav. nem. *Pock* (nem. *Bock*) 'kozel'

rodlje < **(rodĭ)*-*ε* (im. mn.) ← nem. *Rodel* 'sani'

lodža < **(lož)*-*a* ← furl. *loze* 'sani'

kurte < **(kurt)*-*ε* (im. mn.) ← furl. *curt* 'kratek'

krtič- < nejasno, morda v zvezi s **(kurt)*-*ε* // v zvezi z *rtič-* < **rɔt-ī́-ɔ*

snita (mn.), nejasno

kebe, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *žlefe* v T008, *orlič* v T164, *žlajfi* v T198, *snita* v T215, *kebe* v T231 in *rodlje* v T412.

Kot enkratnici s *san-* sta kartirana leksema *sanka* v T080 in *sanovka* v T370.

Kot enkratnica z *vlač-* je kartiran leksem *vlačun* v T075.

Kot enkratnica z *rt-* je kartiran leksem *rti* v T020.

Kot enkratnici s *šlit-/slit-* sta kartirana leksema *šlitne* v T030 in *slita* v T224.

Kot besedni zvezi s *sani* sta kartirana leksema *vprežne sani* v T380 ter *velike sani* v T404 in T414.

Kot enkratna besedna zveza s *sanke* je kartiran leksem *ta velike sanke* v T236.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *šlite* v T050, *vlakuze* v T191, *samotežne sani* v T192, *posmojke* v T191 in T193, *kurte* in *vlačulje* v T195, *samotežnice* v T198 in T201, *rtiče* in *skok* v T198, *krtiče* v T206, *sanke* v T234, *poki* v T316, *sani* v T317 in T326, enkratnice *samotežnice* v T007, *skok* v T198 ter *hitrice* in *samice* v T236, besedni zvezi *konjske sani* v T201 in T404 ter *vprežne sani* v T050 in enkratni besedni zvezi *zaprežne sani* v T202 ter *ročne sanke* v T302.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T105, T111, T117, T126–T127, T132, T135, T154 in T307.

4. Uporabljena dodatna literatura

Jakop 2020

5. Primerjaj

SLA: V281(b).01 *otroške sani* (3/84), V282.01 *smuči* (3/85), V266.01 *voz* (3/50);
OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: 697; ALI: 4922, 4921 *sani za seno*; ASLEF: 4085, 4084
sani za seno; HJA: 1432; LinGeH: 1284; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Vprežne sani so bile namenjene za prevoz tovora, potnikov, pa tudi za preživljanje prostega časa, zlasti pozimi. Na Slovenskem so bile v rabi do 60. let 20. stoletja, ko se je izboljšalo cestno omrežje in povečal cestni promet ter uvedlo redno zimsko pluzenje javnih cest. V tem obdobju se je tudi občutno zmanjšal prevoz tovora s sanmi na kmetijah, predvsem zaradi uvajanja traktorjev in traktorskih priključkov, ki so sčasoma povsem nadomestili vlečne sani. Na kmečkih gospodarstvih so vlečne sani v zimskih mesecih uporabljali predvsem za prevoz gnoja na njive, kjer so ga nakladali na kup in ga zgodaj spomladi raztrosili po njivah. Z vlečnimi sanmi so pozimi prevažali tudi drva in hlodovino za nadaljnjo obdelavo.

Vlečne sani so uporabljali tudi med letom kot prevozno sredstvo zlasti po zatavljenih poteh. Na Dolenjskem so npr. kmetje od pomladi do jeseni z manjšimi, nizkimi vprežnimi sanmi, vlačugami, prevažali kamenje in drva. Na vzhodnem Štajerskem, zlasti na območju Donačke gore, so z vlačugami iz kamnolomov odvažali kamne za izdelavo žrnelj in mlinov, v bližnjem Dobovcu pa tudi kamnite brusne kamne za kmečko rabo in velike brusne kamne za prodajo kovaški industriji. Na tem območju so iz kamnolomov do bližnjih priložnostnih delovišč z vlačugami vozili tudi kamnite bloke za izdelavo stopnic, tlakovcev, ograj, polic in drugih gradbenih elementov.

V Goriških Brdih so sredi 20. stoletja še uporabljali velike sani, vlake, za prevoz različnih bremen, drv, sena, slame idr. Sestavljene so bile iz dveh dolgih drsnih in spredaj rahlo ukrivljenih in grobo obdelanih drogov (z ohranjenimi deli skorje), treh parov kolov, ki so nosili prečne in vzdolžne droge, z utori povezane v trdno vozilo. Vprežne sani za prevažanje gnoja so imele nasajen iz leske pleten podolgovat koš, ki so mu ponekod vgradili vratca, da so skozi lažje in hitreje izmetavali gnoj. Sani so bile izdelane iz močnih bukovih drogov, ki so bili površinsko gladko obdelani in izvedbeno prilagojeni namembnosti sani: za oba podolžna vozna droga so uporabili spredaj naravno ukrivljen les, druge vzdolžne, pokončne in prečne dele pa so povezali z različno izvedenimi utori, brez dodatnih kovinskih vezi; le spredaj je bila v pokončno nasajena kola vgrajena železna palica za namestitev vlečnega droga, ojes, za vprego živine.

Za prevoz daljših bremen so ponekod sanem na zadnji strani pripeli dodatne sani z dvema drsnima drogoma, da so lahko oba dela sani med seboj povezali v daljše vozilo, večinoma namenjeno za prevoz drv, hlodovine in drugih bremen.

Vprežne sani so uporabljali tudi na južnem Pohorju. Na Zbelovem nad Zrečami so kmetje pozimi uporabljali le prednje dele sani, imenovane poke, na katere so privezovali hlode in jih z vpreženo govejo živino vlačili iz gozdov. Kadar so kmetje

pozimi na njive vozili gnoj, so prednjemu poku dodali še zadnje sane in jih preko prečnega oplena z drogom povezali s sprednjim pokom.

Med premožnejšimi kmeti je bila razširjena uporaba vprežnih sani za prevoze k nedeljskim mašam, na pogrebe in nujne dnevne opravke. Različne vrste vprežnih sani za prevoz ene ali več oseb so bile znane tudi v mestnem okolju, zlasti v turističnih središčih. Na Bledu so z vlečnimi sanmi pozimi prevažali turiste okrog jezera, v ugodnih vremenskih razmerah pa tudi po zaledenem jezeru. V Ziljski dolini so poznali vprežne ohcetne sani za prevoz mladoporočencev.

Prim.: SEL 2004; Sitar 1995; Stanonik 1987; Šarf 1956

7. Skica

